

БУНЧУКОВИЙ ТОВАРИШ НІЖИНЬСЬКОГО ПОЛКУ ГРИГОРІЙ ГОЛУБ ТА ЗАСНУВАННЯ НИМ СКИТУ «ЧОРНИЙ ВИР» НА АФОНІ

DOI: 10.5281/zenodo.3859377

© С. Шумило, 2020. CC BY 4.0

Мета статті – дослідження родоvodu та біографії бунчукового товариша Ніжинського полку Григорія Голуба та заснування ним в 1740-і роки чернечого скиту «Чорний Вир» («Мавро Вир») на Афоні, розкриття ролі української козацької старшини у ктиторській підтримці афонського скиту «Чорний Вир» на Святій Горі. **Методологія роботи** ґрунтується на принципах історизму, представлена відповідно до антропологічного та діалектичного підходу до історичних явищ. **Наукова новизна.** Вперше детально проаналізовано походження Григорія Голуба з українського козацько-старшинського роду та заснування ним на Афоні чернечого скиту «Чорний Вир», на основі аналізу архівних джерел виявлено маловідомі факти і документи, зокрема щодо діяльності цього українського чернечого осередку на Афоні. **Актуалізовано питання** генеалогічних зв'язків між ним та гетьманом Оліфером Голубом. **Висновки.** Докладно досліджено родовід Григорія Голуба та його зв'язки з Чернігівщиною. Встановлено, що Григорій Голуб та його родина є яскравими представниками української козацької старшини кінця XVII – XVIII ст. Автор на основі архівних джерел та свідчень установлює приблизну дату і місце народження Григорія Голуба, час залишення ним військової служби і прийняття чернецтва, заснування ним на Афоні скиту «Чорний Вир» та приблизний час його смерті у віці не менше 80 років. Також стаття містить аналіз різних документів, свідчень та гіпотез про заснування та будівництво на Афоні скиту «Чорний Вир», що дає змогу встановити причетність до цього представників українського козацтва та, зокрема, Григорія Голуба. Також спростовуються упереджені твердження про те, що розбудова скиту «Чорний Вир» здійснювалась начебто не українськими ченцями, та доводяться тісні зв'язки українського чернецтва та козацтва з цим осередком духовності у світовому центрі православного чернецтва на Афоні.

Ключові слова: Григорій Голуб, Петро Калнишевський, Ніфонт Ніколов, Вилчо Баанов, Єлизавета II, Чорний Вир, Мавро Вир, Зограф, Афон, Свята Гора, Греція, Україна, козацтво, скит, чернецтво.

Існування на Святій Горі Афон (нині територія Греції) у XVIII – першій половині XIX ст. українського «козацького» скиту Різдва Богородиці «Чорний Вир» (відомий також з грецьких документів як «Мавро Вир» (Μαῦρος Βήρος) та болгарських – «Черни Вир») є важливою сторінкою історії та духовно-культурних зв'язків українського чернецтва та козацтва зі світовим центром православного чернецтва на Афоні. Заснований цей скит був на території болгарського Зографського монастиря на Афоні у 1744–1747 рр. у той період, коли давньоруські афонські обителі «Русик» та «Ксилургу» більше не належали слов'янським ченцям і були зайняті греками.

Судячи з наявних джерел другої половини XVIII ст., заснування «Чорного Виру»

відбувалося за сприяння та на пожертви українського козацтва представником знатного шляхетського козацько-старшинського роду Григорієм Остаповичем Голубом (іноді його прізвище згадується ще й як Голубенко), який облишив військову службу у чині бунчукового товариша, прийняв у Києво-Печерській лаврі чернечий постриг і подався на Афон. У наявних документах XVIII ст. цей Григорій Голуб значиться як ієросхимонах, «будівничий» та засновник «Чорного Виру» на Афоні.

Перші вітчизняні дослідження «Чорного Виру» були започатковані автором цієї статті в 2014–2015 рр. під час експедицій до цієї обителі на Афоні. Проведені пошуки в українських та афонських архівах і виявлені там матеріали дозволили, по суті, заново відкрити цей маловідомий афонський скит, завдяки чому було введено у науковий дискурс невідомі факти з історії перебування українських ченців та козаків на Афоні¹.

У цій статті використані маловідомі документи з Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ЦДІАК України), Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ), а також з Архіву Сербського Хиландарського монастиря на Афоні (АСХМА) та Архіву Болгарського Зографського монастиря на Афоні (АБЗМА). Крім того, автором використовуються не так давно знайдені в афонських архівах лист ієросхимонаха Антонія (Булатовича) на ім'я імператора Миколи II за 1912 р.² та невідомий рукопис румунською мовою під назвою «Мемогиу»³, в яких подаються свідчення про «Чорний Вир». Також зібрані та використані свідчення, спостереження, спогади та згадки про «Чорний Вир», які містяться у працях мон. Ігнатія (Деншина)⁴, еп. Порфирія (Успенського)⁵, ієросхим. Сергія (Весніна)⁶, в Енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза та І. Ефрона, в «Путівнику по Афону» за 1895 р., «Путівнику» А. Павловського за 1913 р., в афонських нотатках російського емігрантського письменника В. Маєвського (1960-ті рр.) тощо.⁷

Точну дату заснування скиту «Чорний Вир» поки що не вдалося встановити. Єп. Порфирій (Успенський) та інші автори називали датою заснування скиту 1747 р.⁸ Проте ніяких документальних підтверджень цьому поки що знайти не вдалося. У

¹ Шумило С. В. «Духовное Запорожье» на Афоне. Малоизвестный казачий скит «Черный Вир» на Святой Горе. Киев, 2015. С. 29; Шумило С. В. Афонский скит «Черный Вир» и попытки воссоздания нового Русика в XVIII в. на Святой Горе. *Афон и славянский мир. Сб. 3. Материалы междунар. науч. конф., посв. 1000-летию присутствия русских монахов на Святой Горе. Киев, 21–23 мая 2015 г.* Афон: Пантелеимонов монастырь, 2016. С. 214–246; Шумило С. В. Козацкий скит «Чорний Вир» на Афоні у XVIII ст. за маловідомими архівними джерелами. *Церква – Наука – Суспільство: питання взаємодії. Матеріали 15-ї міжнародної наукової конференції (29 травня – 3 червня 2017 р.)*. Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2017. С. 69–77.

² Архів Сербського Хиландарського монастиря на Афоні (АСХМА). Лист ієросхимонаха Антонія (Булатовича) до російського імператора Миколи II, 1912 р. Переписка (коп'ялник) Благовештенске Келје. Хиландар. 1912. Арк. 10–10 зв.

³ *Memoriu [al călugărilor ruși, proprietari de Chilizii și Colibe în Sf. Munte al Athonului către Guvernul Majestății Sale Domnului și Împăratului tuturor Rusiilor, unicului Protector natural al compatrioților săi în Turcia]*. Арк. 13 зв. (колекція О. Маголи).

⁴ Описание путешествия отца Игнатия в Царьград, Афонскую гору, Святую Землю и Египет. 1766–1776 гг. *Православный палестинский сборник*. Санкт-Петербург, 1891. Т. XII. Вып. 36 (3). С. 12–13.

⁵ Порфирий (Успенский), еп. Восток христианский. Второе путешествие по Св. горе Афонской в годах 1858, 1859 и 1861 и описание скитов афонских. Москва, 1880. С. 93, 257.

⁶ Сергей (Веснин), иеросхим. Письма к друзьям своим о Святой Горе Афонской. Санкт-Петербург, 1850. С. 163–166.

⁷ Афон. *Энциклопедический Словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона* / Под редакцией профессора И. Е. Андреевского. СПб., 1891. Томъ ІІА. С. 583; Путеводитель по св. Афонской Горе и указатель ее святыхъ и прочих достопамятностей, с 29-ю видами монастырей и скитов, и картою Афона. Изд. 7-е Афонского Русского Пантелеимонова монастыря. Москва, 1895. С. 60; Путеводитель по Св. Горе Афонской. В память 300-летия царствования дома Романовых / сост. А. А. Павловский. Издание Братства Русских обителей на Афоне, 1913. С. 99; Маевский В. А. Афон и его судьба. Москва, 2009. С. 96.

⁸ Порфирий (Успенский), еп. Восток христианский. Второе путешествие по Св. горе Афонской... С. 91–93, 257; Путеводитель по св. Афонской Горе. Москва, 1895. С. 60; Путеводитель по Св. Горе Афонской. Афон, 1913. С. 99.

той же час болгарський історик Кирил Павлікіянов звертає увагу на те, що у 1903 р. ігумен сусіднього монастиря Есфігмен і дослідник афонських старожитностей архім. Герасим Смірнакіс (1862–1935) прокоментував відому йому інформацію про податки, які обителі Афона повинні були виплатити турецькій владі в 1744 р. Згідно з його відомостями, у цей рік руський зографський Мавровирський скит був забов'язаний сплатити османам в якості податку харадж⁹. За словами К. Павлікіянова, згадка про 1744 р. «може означати тільки одне – що Чорновирський скит вперше увійшов до списків про виконання обов'язку зі сплати податків і зборів щонайменше на декілька років (від 1747 р., – *прим. С. III.*) раніше»¹⁰. Це цікаве застереження, але й воно не бездоганне, оскільки поруч з існуючими на той час скитами «Ксилургу» і «Чорний Вир» у цьому ж переліку був згаданий ще й Іллінський скит, який був заснований прп. Паїсієм Величковським у 1757 р., а статус скиту він набув лише в 1766 р.¹¹ На нашу думку, у Герасима Смірнакіса допущена помилка щодо датування обкладання податками, і замість 1744 р. мова мала б йти про вересень 1787 р., що підтверджує наявний в архіві протату Афона документ за цей рік¹².

Так чи інакше, можемо достеменно говорити про заснування «Чорного Виру» в 40-ві роки XVIII ст., між 1744 та 1747 рр. Заснування скиту до 1744 р. однозначно виключене, оскільки київський паломник і монах Василій Григорович-Барський саме навесні цього року вдруге відвідав Афон, детально описавши Зографський монастир. І якби на той час «Чорний Вир» вже існував, то він неодмінно згадав би про нього.

Григорій Голуб та заснування скиту «Чорний Вир» на Афоні

Як вже було сказано, Чорновирська обитель заснована представником знатного шляхетського козацько-старшинського роду з Чернігівщини Григорієм Остаповичем Голубом.

Важливі відомості про рід Голубів зібрані у праці В. Модзалевського «Малоросійський родословник»¹³. У наш час детальну генеалогію українського козацько-старшинського роду Голубів здійснив О.А. Алфьоров у праці «Роль козацько-старшинського роду Голубів в історії України другої половини XVI – кінця XVIII ст.»¹⁴ Також відомості про цей рід присутні у працях В.В. Кривошеї та І.І. Кривошеї, С.А. Токарева та інших¹⁵.

⁹ Σμυρνάκης Γ. Τὸ Ἄγιον Ὄρος. Αθήνα, 1903. Σ. 141.

¹⁰ Павлікіянов К. Афонский Зографский Скит «Черный Выр» и его казацкое братство – тексты архивных свидетельств (1747–1908 гг.). Доклад на международной научной конференции «Киево-Печерская Лавра – Афон – Иерусалим: единство сквозь века». Киев, 20–21 июля 2018 г. Машинопись. Арк. 3.

¹¹ Игнатий, ин. Историческое описание Св. славного Пророка Илии скита, что на Афоне. М., 1860. С. 12; Русский общежительный скит Св. Пророка Илии на Афонской Горе. Одесса, 1883. С. 16, 28.

¹² Αρχείο Πρωτάτου. Επτομέες μεταβυζαντινών εγγράφων. *Αθωνικά Σβόμετα 2 / Χ. Γάσπαρης*. Αθήνα, 1991. Σ. 68–69.

¹³ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 1. Киев : Тип. Г. Фронцкевича, 1908; Т. 3. Киев : Тип. С. Кульженко, 1912; Т. 4. Киев : Тип. С. Кульженко, 1914.

¹⁴ Алфьоров О. А. Роль козацько-старшинського роду Голубів в історії України другої половини XVI – кін. XVIII ст. Дисертація ... канд. іст. наук. / Наук. керівн. проф. В. Й. Борисенко. Київ, 2012. 165 с. Машинопис; Його ж. Роль козацько-старшинського роду Голубів в історії України другої половини XVI – кінця XVIII ст. Автореф. ... дис. канд. іст. наук. Київ, 2012. 20 с.

¹⁵ Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. К.: Стилос, 2010; Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. К.: «Стилос», 2009. С. 385; Кривошея І.І. Неурядова старшина Української козацької держави (XVII–XVIII ст.): довідник. Т. 2. К.: Видавець Пшонківський, 2016. С. 226; Кривошея І. І. Мілітарна мандрівка: бунчукове товариство в Суляцькому поході (1725–1727) в дзеркалі щоденника генерального підскарб'я Якова Марковича. *Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego. Tom VIII. «Migracje. Podróże w dziejach». Monografia oparta o materiały z VII Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Morza Bałtyckiego. Wolin 26–28 lipca 2014 / pod redakcją Macieja Franza, Karolia Kościelniaka, Zbigniewa Pilarczyka*. Toruń: Wydawnictwo Adama Marszałeka, 2015. S. 180–198; Токарев С. А. Козацька старшина Ніжинського полку у другій половині XVII – XVIII ст. Дисертація ... канд. іст. наук. / Наук. керівн. проф. О.Б. Коваленко. Чернігів: ЧНПУ, 2015. 190 с. Машинопис.

Відповідно до генеалогічних досліджень виявляється, що чорновирський «будівничий» о. Григорій (Голуб) був нащадком видатного гетьмана Оліфера Голуба (†1628) – героя Хотинської битви 1621 р., найближчого соратника і наступника за заповітом гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Продовжуючи політичний курс Сагайдачного, Оліфер Голуб боронив права Православної Церкви у Речі Посполитій, поставивши про це категоричну вимогу перед сеймом у Варшаві. Він зміцнив козацьке військо та розбудовував фортифікаційні споруди Запорозької Січі, здійснив успішні походи проти турків і навіть три дні з козацьким флотом стояв облогою під Стамбулом, навівши страху на султана та мешканців османської столиці. Також він був ктитором Київського Богоявленського братства, Києво-Братської школи, «козацького» Трахтемирівського монастиря під Каневом та інших православних святинь¹⁶.

Усі нащадки гетьмана Оліфера Голуба так чи інакше були пов'язані з козацтвом і належали до козацької старшини. Так, прадід о. Григорія (Голуба) – Іван Григорович Голуб (Багатий, Красненський; †бл. 1669) брав участь у визвольній боротьбі під проводом гетьмана Б. Хмельницького, обіймав посади писаря Насташської сотні (1654 р.) та сотника Красноколядинської (Краснянської) сотні Прилуцького полку (1660-ті рр.), володів млином на р. Реті, мешкав у сотенному м. Красний Колядин Прилуцького полку на Чернігівщині. Тут, у Красному Колядині, починав свою кар'єру і молодий Іван Самойлович, майбутній гетьман, який одружився на доньці Івана Григоровича – Марії Іванівні Голуб¹⁷. Таким чином, засновник «Чорного Виру» доводився внучатим племінником гетьману І. Самойловичу.

Один з синів Івана Григоровича та дід о. Григорія – Захар Іванович Голуб (†бл. 1690) був «обивателем коропівським» (мешканцем сотенного міста Короп на Чернігівщині) і в 1667–90 рр. входив до складу військового товариства Ніжинського полку, володів скляним заводом, греблею, млином та хутором на р. Реть, на який мав «оборонний універсал» від гетьмана І. Мазепи¹⁸. Ще один родич – рідний брат діда о. Григорія, якому він доводився внучатим племінником, – Костянтин Іванович Голуб (теж «обиватель коропівський») обіймав посади батуринського сотника, чернігівського хорунжого полкового, генерального бунчукового та наказного гетьмана (1687 р.) при гетьманському уряді Самойловича¹⁹. Батько о. Григорія – Остап (Євстафій) Захарович Голуб (†1707) на початку XVIII ст. мав чин бунчукового товариша Ніжинського полку, був одружений на онуці воронізького сотника Сави Григоровича, володів землями та млином на Крелевеччині. Чин бунчукового товариша мав і його другий син і рідний брат о. Григорія – Павло Остапович Голуб (1727–30-ті рр.)²⁰.

Щодо майбутнього афонського ієросхимонаха Григорія (в миру Григорія Остаповича Голуба), то відомо, що народився він на Чернігівщині (імовірно, у сотенному місті Короп) наприкінці 1680-х років. З 1699 р. він навчався у Києво-Могилянській колегії, а в 1720-ті рр. пішов по батьківських стопах: у 1723 р.

¹⁶ Алфьоров О. Гетьман Оліфер Голуб – славетний представник Роду. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: «Історія, економіка, філософія»*. Київ, 2001. Вип. 5. С. 383–385; Його ж. До історії показаченої української аристократії (представника роду Голубів XVI–XVIII ст.). *Гетьманський альманах: «До 85-річчя проголошення Української Держави та 130-річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського»*. Ч. II. Київ, 2003. С. 147–154.

¹⁷ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 4. С. 478; Алфьоров О. А. Роль козацько-старшинського роду Голубів... С. 101–102, 156–158.

¹⁸ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 1. С. 296; Кривошея І. І. Неурядова старшина Української козацької держави... С. 226; Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини... С. 286.

¹⁹ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 1. С. 296; Кривошея І. І. Неурядова старшина Української козацької держави... С. 226; Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини... С. 286; Алфьоров О. А. Роль козацько-старшинського роду Голубів... С. 156–158;

²⁰ Алфьоров О. А. Роль козацько-старшинського роду Голубів... С. 156–158; Кривошея І. І. Неурядова старшина Української козацької держави. С. 226.

отримав чин значкового товариша²¹, а згодом – бунчукового товариша²² Ніжинського полку на Чернігівщині, у травні 1724 р. був направлений до Полтавського полку за наказом Генеральної військової канцелярії «для примушення полковника до швидкого відправлення козаків у похід»²³. У 1725–1727 рр. Григорій Голуб разом з іншими бунчуковими товаришами різних полків Лівобережної України брав участь у Гілянсько-Сулацькому поході (ще його називали Дербентським) на північ Персії²⁴. Очоловав цей похід лубенський полковник Андрій Маркович – рідний брат дружини гетьмана І. Скоропадського. Окрім Г. Голуба, у цьому поході брали участь представники знатних родів української козацької старшини М. Скоропадський, В. Кочубей, С. Чуйкевич, С. Лизогуб, А. Борковський, А. Горленко, С. Гамалія, І. Топольницький, М. Корсак, В. Завадовський та багато інших. Серед них був і син полковника А. Марковича – у майбутньому відомий діяч Гетьманщини Яків Андрійович Маркович (1696–1770), який був одружений на доньці наказного гетьмана Павла Полуботка і згодом обіймав посаду генерального підскарбця. В часи походу він ще був бунчуковим товаришем Лубенського полку. Яків доводився небожем Анастасії Маркович-Голуб (1667–1729), а його хрещеним батьком був її чоловік Костянтин Іванович Голуб (двоюрідний дід о. Григорія, якому той доводився внучатим племінником)²⁵. У своїх щоденниках Яків залишив розлогі спогади як про Гілянсько-Сулацький похід, так і про інші події в Україні XVIII ст.²⁶

Родина Голубів (Голубенків) неодноразово здійснювала ктиторську опіку над православними монастирями і храмами. Так, мати о. Григорія – Марія Мойсеївна Голуб – у 1713 р. пожертвувала частину родинного млина на р. Есмань на Гамаліївський Харлампіївський жіночий монастир²⁷. Засновницею цієї обителі була інша представниця родини Голубів – вже згадувана Анастасія Маркович-Голуб – колишня дружина покійного Костянтина Івановича Голуба (двоюрідного діда о. Григорія), а на той час вже дружина гетьмана Івана Скоропадського²⁸. Двоюрідна бабця о. Григорія (рідна сестра його діда) – Пелагея Захарівна Голуб, яка була дружиною переяславського полковника І. Мировича, на власні кошти в 1704–1709 рр. збудувала церкву в Переяславі²⁹. Її син і троюрідний брат о. Григорія – Федір – був генеральним бунчужним і одним з близьких соратників гетьмана І. Мазепи, з яким той емігрував до Молдови, а пізніше при гетьмані П. Орлику

²¹ **Значковий товариш** – чин значного військового товариства, надавався гетьманом або Генеральною військовою канцелярією козацькій старшині і козакам. Значкові товариші не підлягали владі сотенної адміністрації і підпорядковувалися в адміністративному і судовому порядку полковнику. За ранговою субординацією йшли за військовими товаришами і були першими після сотників, брали участь у воєнних походах, виконували доручення полкових канцелярій, берегли полкові прапори – значки та сотенні корогви, а також за дорученням полковників керували окремими військовими загонами. Чин значкового товариша, як і всі інші старшинські звання, був скасований російським урядом у 1785 р.

²² **Бунчуковий товариш** – найвищий ранг значного військового товариства. Чин отримували за виступу перед власником бунчука – гетьманом. Супроводжували гетьманів у походах, перебуваючи «під бунчуком гетьмана» в безпосередньому віданні генеральних бунчужних. Рангом вважалися трохи нижчими за полковників і, при потребі, заміщували полковників у командуванні полком. Як особи, що перебували «в особливій гетьманській протекції», звільнялися від місцевого суду і підпорядковувалися безпосередньо суду гетьмана та генерального військового суду. Після скасування гетьманства за нащадками бунчукових товаришів було визнано право на російське спадкове дворянство.

²³ Маркович Я.А. Дневник генерального подскарбця Якова Марковича (1717–1767 гг.). Часть 1. (1717–1725 гг.). К.: Тип-я Г.Т. Корчак-Новицкого, 1893. С. 98; Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Т. 1. С. 298; Алфьоров О.А. Роль козацько-старшинського роду Голубів... С. 158; Кривошея І. І. Неурядова старшина Української козацької держави... С. 226.

²⁴ Кривошея І.І. Мілітарна мандрівка: бунчукове товариство в Сулацькому поході... С. 180–198; Кривошея І.І. Неурядова старшина Української козацької держави. С. 226.

²⁵ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Т. 3. С. 392.

²⁶ Маркович Я.А. Згад. праця.

²⁷ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Т. 4. С. 464.

²⁸ Там само. С. 662.

²⁹ Алфьоров О.А. Роль козацько-старшинського роду Голубів... С. 101–102.

був генеральним осавулом³⁰. Інша двоюрідна бабця о. Григорія – Марія Захарівна Голуб – була дружиною прилуцького полковника Дмитра Горленка – наказного гетьмана (1705), який теж був одним із найближчих соратників І. Мазепи і після поразки емігрував до Молдови, а після смерті І. Мазепи поряд з П. Орликом і А. Войнаровським висувався кандидатом на гетьманство³¹. Проте більша частина роду Голубів через родинні зв'язки з І. Самойловичем мала напружені стосунки з гетьманом І. Мазепою, через що у 1708–1709 рр. не виступили на його боці і брали участь в обранні новим гетьманом І. Скоропадського, завдяки чому зберегли свій вплив і володіння в Гетьманщині.

Ще один представник роду Голубів у 1740-ві роки став ченцем Києво-Печерської лаври з ім'ям Воніфатій і до 1763 р. значився скитоначальником Китаївської пустині³². Деякі родичі о. Григорія пішли по священницькій лінії в Новгород-Сіверському повіті на Чернігівщині, в результаті чого утворився священницький рід Голубовських³³. Інші представники роду Голубів продовжували обіймати різні козацько-старшинські уряди до самої ліквідації полкового устрою в Україні наприкінці XVIII ст. Поступово від роду Голубів пішли відгалуження Голубенків, Голубовських, Алфьорових, Мануйловичів, Зіневичів, Войтенків³⁴.

З огляду на перебування впливових родичів в оточенні гетьманів І. Скоропадського та Д. Апостола, перед Григорієм Голубом відкривалась доволі перспективна військово-політична кар'єра. Проте в 1730-ті рр. він полишив військову службу. Відомо, що в 1733 р. він разом із братом Павлом продав свій родинний скляний завод (гуту) біля х. Ретика за 2140 рублів, також продав родинний хутір Голубовичі, а в 1735 р. доручив своїй матері продати за 2000 рублів свої двір і землі в с. Андріївці Крелевецької сотні³⁵. Після цього він у Києво-Печерській лаврі прийняв чернечий постриг з іменем Гурій, а згодом ще й схиму з іменем Григорій і вирушив на Афон, де й заснував між 1744–1746 рр. «козацький» скит «Чорний Вир».

Відомостей про старця Григорія (Голуба) лишилося дуже мало, а ті, що є, досить фрагментарні. Де і ким він був рукоположений у священники, наразі невідомо. Не знаємо, як і коли він відійшов від життя. Привертає увагу той факт, що, будучи «начальствуючиючим будівбудівничим» у заснованому ним скиті на Афоні, у листі від 20 серпня 1756 р. він ще підписувався як «ієросхидиякон»³⁶. Але з матеріалів допитів чорновирського ченця Іова (Бутенка) за вересень 1756 р. дізнаємося, що ще за рік до того, у квітні 1755 р., у «Чорному Вирі» «ієросхимонахом Григорієм, яко він того скиту начальником», козак Бутенко був пострижений у ченці³⁷. Таким чином, як видно, весною 1755 р. о. Григорій вже священнодіяв на Афоні як «ієросхимонах», а не «ієросхидиякон». Причина того, що в листі до намісника Києво-Печерської лаври він приховав цей факт, підписавшись лише як «ієросхидиякон», може полягати у тому, що дияконський сан він приймав, ще коли був насельником Києво-Печерської

³⁰ За підтримку І. Мазепи сином Пелагею Захарівну Голуб з дітьми в 1712 р. було арештовано і вислано до Москви, а в 1716 р. заслано до Тобольського краю. Інший її син, Василь, був засланий до Сибіру за зносини з братом Федором і загинув на засланні у 1732 р. Пелагея Захарівна Голуб пробула у засланні 33 роки, у 1745 р. їй разом з сином Дмитром було дозволено повернутися на батьківщину на поруки до родичів із заборобою під страхом смерті спілкуватися з сином Федором, який у цей час перебував на Правобережній Україні [див.: Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 3. С. 547–548].

³¹ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 1. С. 304–305.

³² Кагамлик С. Києво-Печерська Лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2005. С. 324.

³³ Алфьоров О. А. Роль козацько-старшинського роду Голубів... С. 102.

³⁴ Там само. С. 154–162.

³⁵ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 1. С. 297–298; Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини. С. 728.

³⁶ ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1. общ. Спр. 156. О присылке в Лавру в уклад иеромонахом Григорием Голубем 49 кипарисных досок с Запорожской Сечи. 1756 г. Арк. 1.–1 зв.

³⁷ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 151. Спр. 68. Арк. 3–3 зв., 5.

лаври і саме в такому сані (можливо, навіть без згоди лаврського священноначалля) залишив обитель і подався на Афон шукати «іночеського пустельножителства». А оскільки т. зв. «дикі рукоположення», отримані підданими Російської імперії за межами країни від ієрархів Константинопольського патріархату (на Афоні, у Греції, Молдо-Валахії чи в інших чужоземних державах) без санкції офіційного російського церковного керівництва в той час не визнавались законними, то задля уникнення непорозумінь та зайвих з'ясувань, о. Григорій і приховав від начальства Києво-Печерської лаври отриманий без їхньої згоди сан священника. Проте вже в травні 1768 р. в листі на Запорозьку Січ він підписується як «ієросхимонах», не приховуючи цього факту³⁸.

Що стосується років життя старця Григорія (Голуба), то, згідно з кількома документами від 1775 р., на цей час він був ще живим і продовжував керувати та будувати у своєму «черкеському скиту» на Святий Горі³⁹. Оскільки відомо, що з 1699 р. Григорій Голуб навчався у Києво-Могилянській колегії, а з 1723 р. мав чини значкового та бунчукового товариша, то можемо зробити висновок, що військову службу він розпочав не пізніше кінця 1710-х рр. у віці близько двадцяти років. Отже, в 1775 р. йому мало сповнитись не менше 80 років.

До наших днів збереглося кілька оригінальних документів, написаних о. Григорієм (Голубом) з Афону. Один з них – лист о. Григорія від 20 серпня 1756 р. на ім'я настоятеля Києво-Печерської лаври архімандрита Луки (Білоусовича; 1752–61), яким він передав до Лаври для написання ікон 49 кипарисових дошок, привезених ним з Афону і тимчасово залишених на Зопорозькій Січі⁴⁰.

Прочитуємо тут повністю цей та інші документи, оскільки вони мають безпосереднє відношення до засновника «Чорного Виру» старця Григорія (Голуба).

У першому відомому нам документі за підписом о. Григорія від 20 серпня 1756 р. сказано:

«Подано августа 20 дня 1756 г. № 43. Ясне в Боге Высокопреподобнейшему Господину Его Милости Луке, Святыя Великия Чудотворныя Лавры Печерския Киевския Архимандриту, Всенейжайшее доношение № 1081.

По нагрешейшему моему желанию имеючись у мене нижайшего в Запорожской Сечи пятьдесятю кипарисни доски, которы отудова Алексий Топчий сможет сюда вывезти: в Святую Киевопечерскую Лавру по укладу отдаю: а понеже в той пустинке где я нижайший нахожусь и церковному пеню в книгах крайняя нужда имеется. Того ради вашей Архипастерской святыни всенижайшее прошу високомилостиво повелети в тот монастыр во место милости Евангелие, Трафолай, и две триоди постную и цветную выдать, за что оная пустинка о душевной Вашей архипастерской святыни спасении вечно богомолитовати о долготии пребудет.

*О сем Всенижайшее просить,
Ієросхидіако́н Григорій»⁴¹.*

До цього листа була додана резолюція лаврського архімандрита наступного змісту: *«Ежели сищутся в церковной казне таковыя книги, то за доски кипарисни дать позволяется: а ежели не сыщутся, то о выдачи оныя с типографии предаем*

³⁸ ЦДДАК України. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 46.

³⁹ ЦДДАК України. Ф. 990. Оп. 1. Спр. 1110. Дело о пересылке в Киевскую дух. Консисторию вещей и денег, оставленных при церкви м. Барышевки монахами прибывшими из Афонской горы. 1775 г. 38 арк.; Описание путешествия отца Игнатия в Царьград, Афонскую гору, Святую Землю и Египет. 1766–1776 гг. Православный палестинский сборник. Санкт-Петербург, 1891. Т. XII. Вып. 36 (3). С. 12–13.

⁴⁰ ЦДДАК України. Ф. 128. Оп. 1 общ. 1756. Спр. 156. Арк. 2. Дело о присылке в Лавру в уклад от ієросхимонаха Григорія Голуба кипарисных 49 досок с Запорожской Сечи. 1756 р. серпня 20. Під № 75 на 2 аркушах.

⁴¹ Там само. Арк. 1.–1 зв.

разсуждению господина отца намесника, и превелебным отцем Соборным Еклезіарху и типографу. По сему исполнено»⁴².

До листа о. Григорія (Голуба) також додано супровідний лист на ім'я настоятеля Києво-Печерської лаври від отамана Дядьківського куреня, який виконував на Запорозькій Січі обов'язки військового писаря, еклезіарха та «будівничого Військової церкви» Онисима Семеновича Кривицького від 13 жовтня 1756 р., яким він повідомляє, що о. Григорій (Голуб) уповноважив його передати до лаври для написання ікон 49 кипарисових дошок і «просил тие дослати в Киево-Печерскую Лавру, для благ ваших»⁴³. Докладніше цей факт та зв'язки Онисима Кривицького з Афоном буде розглянуто трохи нижче.

Другий документ – це лист о. Григорія (Голуба), написаний ним на Афоні у травні 1768 р. на ім'я кошового отамана Війська Запорозького Петра Калнишевського, з якого ми дізнаємося, що засновник «Чорного Виру» і кошовий отаман Запорозької Січі були дуже давно й близько знайомі. У цьому листі на ім'я кошового отець Григорій, зокрема, пише:

«Велможному Его милости пану, Высокородному Господину Атаману Кошовому войска Запорожскаго, Петру Ивановичу, милостивому моему благотворителю, здравия и спасения желаю.

Вашея велможности показанное мнѣ отъ давныхъ лѣтъ премилостивое благодареніе, и в бытность мою при святой Киево-Печерской лаврѣ милостивоснабдителное благотвореніе навсегда я чувствую, не могу преминовать чтобѣ при сей оказіи не воздати вашей велможности должнаго моего благодаренія, съ молитственнымъ поздравленіемъ і со всенижайшимъ поклоненіемъ. И всемирно прощу содержать мене убогаго въ прежней вашей благопріятственной милости. Я же за Божією помощію прибылъ во Святую Гору всеблагополучно, и обрѣтаюсь въ построеномъ мною російскомъ скитку съ братією, и о здравіи вашемъ всегда молитствуюемъ. И в приношеніи безкровныя Жертвы имя ваше благолюбезно поминаемъ. Ныне ж посланъ отъ мене в Киевъ ради нѣкоторыхъ нуждъ монахъ Іосифъ, бывшій вашего Куреня. И ежели возвратитися не успѣетъ, и будетъ презимовати въ Сѣчи Запорожской, всеусердно молю велможность вашу неоставить его своимъ милостивымъ благопріизрителствомъ. І аще Ваше благое произволеніе будетъ, на убогій нашъ скитокъ подати милостыню. Оную да благоволите вручить ему монаху Іосифу. За что паки о здравіи и о спасеніи Вашемъ одолжаемся молитвами нашими служити вовѣки. І тако пребудемъ.

*Вашея велможности Милостиваго Благотворителя
всеусердный благожелатель. И богомолецъ всегдашній
Иеросхимонахъ Григорій
Мая 1768 года,
Святая Гора Афонъ»⁴⁴.*

У цьому листі о. Григорій повідомляє, що саме він є засновником означеного скиту на Афоні. Це є важливе свідчення, яке заперечує думку деяких дослідників про те, що скит був заснований саме болгарськими ченцями, і начебто українці не мали до цього жодного відношення.

Крім того, зі згаданих двох документів ми дізнаємося, що афонський старець Григорій (Голуб), залишивши військову кар'єру та світське життя і заснувавши на Афоні власний скит, продовжував підтримувати тісні відносини як із Запорозькою Січчю, так і з Києво-Печерською лаврою, де раніше він приймав постриг і починав свій чернечий шлях.

⁴² Там само. Арк. 1.–1 зв.

⁴³ ЦДДАК України. Ф. 128. Оп. 1 общ., 1756. Спр. 156. Арк. 3.

⁴⁴ ЦДДАК України. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 46.

Збереглися й інші документи, які засвідчують, що засновником і будівничим «Чорного Виру» був саме Григорій (Голуб), і що пожертви на цей афонський скит він і його ченці збирали саме в Україні. Зокрема, про це йдеться у справі Київської духовної консисторії від 1775 р., де подані допити «*вышедши из турецкой области Афонския горы Зуграфского скита рождества Пресвятыя Богородицы Мавровирского, монахи, Орест да Иосиф*», «*для испрошения на обитель милостыни, в Киеве и других городах, с папшпортом от строителя иеромонаха Григория*», «*як бродяги шатаєсь по разным местам и не ведомо куда милостынню похищая, даже до Переяславской епархии дошли*»⁴⁵. Так само у спогадах монаха Ігнатія (Деншина), який проживав у «Чорному Вирі» з 1768 по 1775 рр., повідомляється, що «*в оному монастирі начальствующий будівбудівничий Григорій, постриженник Києво-Печерської лаври*»⁴⁶. Інший документ від 1775 р. у справі «Чорного Виру» теж згадує «*строителя иеромонаха Григория*»⁴⁷.

Ще один цікавий документ, де збереглися згадки про заснування «Чорного Виру», знайдений нещодавно молдавським істориком Олександром Маголою в одній із закинутих румунських келій на Афоні – рукопис румунською мовою під назвою «*Метогіу*». Документ цей ніде ще не публікувався. Датується він кінцем ХІХ ст. і є перекладом зі слов'янського оригіналу звернення руських келіотів та калівітів на Афоні до російського імператора (ім'я відсутнє), в якому повідомляється про стан руського чернецтва на Афоні. Перераховуючи різні втрачені руські обителі Афону, його автори окрему увагу приділяють скиту «Чорний Вир», який румунський перекладач помилково переклав як «Чорний гнів» (*Furia-neagră*).

У цьому документі, зокрема, повідомляються такі деталі про заснування скиту: «*З другої половини ХVІІІ століття на Святій Горі не було жодного руського монастиря, де б могли збиратися наші співвітчизники, тому [руські] ченці почали займати усамітнені незалежні келії. Одна з таких келій, зайнятих руськими козаками в часи Імператриці Єлизавети Петрівни, була перетворена на Скит, відомий під назвою «Furia-neagră» (Eara-neagră) (тобто «Чорний-гнів», – прим. С. Ш.) по назві місцевості Мавро-Вир, залежний від монастиря Зуграф»⁴⁸.*

Іншим більш пізнім документом, в якому оповідається історія виникнення скиту «Чорний Вир», є письмовий опис болгарською мовою, укладений єпископом Бранницьким Неофітом (Ніколовим, 1844–1908), який нетривалий час жив у 1899 р. у Зографському монастирі на Афоні. На підставі усного переказу та розповідей старих ченців він склав на початку ХХ ст. короткий опис виникнення скиту⁴⁹. Окремі уривки з цього документа без належного критичного аналізу були опубліковані болгарською дослідницею К. Бояджисвою⁵⁰. Більш розширений огляд документа був здійснений в 2015 р. після отримання в архіві Зографського монастиря повного його тексту⁵¹.

Описана єп. Неофітом історія заснування «Чорного Виру» наразі є найбільш

⁴⁵ ЦДІАК України. Ф. 990. Оп. 1. Спр. 1110. Дело о пересылке в Киевскую дух. Консисторию вещей и денег, оставленных при церкви м. Барышевки монахами прибывшими из Афонской горы. 1775 г. 38 арк.

⁴⁶ Описание путешествия отца Игнатия в Царьград... С. 12–13.

⁴⁷ ЦДІАК України. Ф. 990. Оп. 1. Спр. 1110. Дело о пересылке в Киевскую дух. Консисторию вещей и денег, оставленных при церкви м. Барышевки монахами прибывшими из Афонской горы. 1775 г. 38 арк.

⁴⁸ Memoriu [al călugărilor ruși, proprietari de Chilii și Colibe în Sf. Munte al Athonului către Guvernul Majestății Sale Domnului și Împăratului tuturor Rusiilor, unicului Protector natural al compatrioților săi în Turcia]. Арк. 13 зв. (колекція О. Маголи).

⁴⁹ Архів Болгарського Зографського монастиря на Афоні (АБЗМА). История за Скито Чернь Вирь. Препис от писмото на Браницкия епископ Неофит до архимандрита Григория, игумен на Свещената Зографска обител. Рукопис. С. 1–32.

⁵⁰ Бояджиева Е. Банско и Атон: Мисията на хаджи Вълчо, брата на Паисий Хилендарски, на прага на Българското възраждане. София, 2002. С. 144–152.

⁵¹ Шумило С. В. Афонский скит «Черный Вир» и попытки воссоздания нового Русика... С. 214–246.

розлогим джерелом з описом тих подій. Проте викладена там інформація є досить тенденційною, до того ж заснованою здебільшого не на основі документів, а переважно на більш пізньому усному переказі. Через це сприймати її необхідно досить критично, оскільки перевірити її на основі документальних джерел поки що не вдалося. Викладена вона в листі на ім'я ігумена Зографського монастиря архимандрита Григорія в період з 1902 по 1908 рр., у відповідь на запит ігумена про ініціативи якихось ченців з меж Російської імперії щодо відновлення «Чорного Виру».

Одразу варто зазначити, що єпископ Неофіт був категоричним противником повернення «руських ченців» (хоч українців, хоч росіян) до «Чорного Виру» та відновлення його як «руського скиту». Наприкінці XIX –початку XX ст. спостерігалось погіршення відносин між урядами Болгарії і Російської імперії, що наклало свій відбиток і на позицію єп. Неофіта, який поєднував духовний сан з дипломатичною діяльністю. Побоюючись, що через «руський скит» у Зографі поселяться ченці з меж Російської імперії, єп. Неофіт у згаданому описі історії «Чорного Виру» намагався в категоричній формі застерегти ігумена Зографа ні під яким приводом не допустити туди знову «руських ченців», і навіть погрожував тому певними карами. З метою обґрунтування своєї позиції він за будь-що намагався заперечувати роль і участь «русів» у заснуванні та розбудові цієї афонської обителі і доводив, що скит побудовано саме болгарами.

Ігумен сусіднього монастиря Есфігмен і дослідник афонських старожитностей архім. Герасим Смірнакіс (1862–1935) згадував, як наприкінці XIX ст., коли російський посол в Константинополі граф М. П. Ігнат'єв відвідав Зографський монастир, Неофіт (Ніколов), який проживав у ньому, не приховував свого небажання приймати в обитель «руських ченців», вважаючи, що вони можуть захопити весь монастир і вигнати з нього болгар⁵².

Напевно, саме з цієї причини Неофіт у відповіді ігумену Зографу, не приховуючи власних симпатій шовіністичного характеру, не просто закликав не допустити передачі «Чорного Виру» назад інокам-русинам, але й доволі тенденційно намагався показати всіх руських святогірців у найнегативніших тонах, обзиваючи їх «п'яницями» та «лжемонахами», і доводячи виняткові права на скит лише болгарських монахів⁵³.

Критично сприймати інформацію у творі Неофіта змушують і певні історичні невідповідності, допущені ним. Зокрема, він помилково вважав, що скит «Чорний Вир» був заснований за правління Катерини II (хоча й зазначає – «не пам'ятаю добре») малорусами «з місцевості біля Дунаю, а не з Росії»⁵⁴, тобто плутає Запорозьку й Задунайську Січі, котрі існували в зовсім різних історичних періодах.

Намагаючись заперечити заснування і розбудову «Чорного Виру» «малорусами», болгарський єпископ водночас суперечить сам собі. Так, у цьому ж оповіданні він пояснює появу у «Чорному Вирі» «малорусів» тим, що спочатку вони жили разом з болгарами в Зографському монастирі, однак з часом між ними почався розбрат⁵⁵.

Відстоюючи думку, що «Чорний Вир» був лише «келією», а не самоврядним скитом, єп. Неофіт робить обмовлення, що «чорновирські відлюдники» «за прикладом інших скитів на Святій Горі дали йому («Чорному Виру», – прим. С.Ш.) ім'я Скит, що монастир, в незлюбивості своїй і без обжалування визнає».⁵⁶ Таким чином, навіть Неофіт визнає, що Зограф за «Чорним Виром» визнавав статус самоврядного скита.

Про те, що «Чорний Вир» був саме скитом, а не цілковито залежною від

⁵² Σμυρνάκης Γ. Τὸ Ἄγιον Ὅρος. Αθήνα, 1903. Σ. 560–561.

⁵³ АБЗМА. История за Скито Чернь Вирь... С. 23–24, 28.

⁵⁴ АБЗМА. История за Скито Чернь Вирь... С. 4–5, 14, 19–20.

⁵⁵ Там само. С. 6.

⁵⁶ Там само. С. 11.

кіріархального монастиря «келією», беззаперечно засвідчує документ з архіву Протату Афона від 12 вересня 1787 р. Цим актом проестоси афонських монастирів повідомляли з Константинополя, що з благословення Константинопольського патріарха та після неодноразових нарад вони постановили із загальної суми податків, які мають сплатити афонські монастирі османській владі, на три руські скити, що діяли на той час на Афоні, а саме – Пантократорський руський Іллінський скит, зографський Мавровирський скит та руський скит «Св. Богородиці» (Ксилургу), покласти обов'язок так само сплатити османам в якості податку харадж у 121 гріш⁵⁷.

Підписаний цей документ представниками 17-ти монастирів Афона. Нині він зберігається в архіві Протату Афона і в 1991 р. був описаний та опублікований у каталозі архіву протатських актів⁵⁸. Із цього документа випливає, що на 12 вересня 1787 р. «Чорний Вир» вже мав офіційний статус самоврядного скиту, через що повинен був платити податки (харадж) османській владі на загальних підставах, на рівні з іншими самоврядними скитами та монастирями Афона.

Це є важливе свідчення, зафіксоване в актах афонського Протату. Таким чином, за «Чорним Виrom» статус скита було визнано не лише монастирем Зограф, але й вищою духовно-адміністративною владою Афона та Константинопольським патріархатом.

Легенди про грошові вклади імператриці Єлизавети на банківські рахунки «Чорного Виру»

За численними переказами, заснування скиту «Чорний Вр» було здійснено українськими козаками за підтримки російської імператриці Єлизавети Петрівни (1709–1761), яка перебувала в таємному (морганатичному) церковному шлюбі з графом Олексієм Розумовським (Розумом), рідним братом Кирила Розумовського – останнього гетьмана України і Війська Запорозького. Так, у спогадах монаха Ігнатія (Деншина), який проживав у «Чорному Вирі» з 1768 по 1775 рр., повідомляється, що «*оний скит збудований від Государині Імператриці Єлизавети Петрівни <...> В архідразі прописане всюди ім'я Всемилоствійшої Государині у вічну її пам'ять*»⁵⁹. При цьому Ігнатій уточнює, що «*в оному монастирі начальствующий будівбудівничий Григорій, постриженник Києво-Печерської лаври*»⁶⁰.

Знайти документальні підтвердження цим переказам наразі не вдалося. Згадані вище Чорновирські записи не збереглися. Швидше за все, мова йшла не про особисте виділення імператрицею коштів на скит, а про надання нею дозволу на таке субсидювання з коштів, зібраних в Україні.

Очевидно, о. Григорій (Голуб) був знайомий з колишніми козаками Козелецької сотні (нині Козелецького району Чернігівської області) братами Розумами (Розумовськими), через яких і міг отримати дозвіл імператриці Єлизавети на створення козаками власного скиту на Святій Горі. Зокрема, таку протекцію йому міг скласти родич і побратим по Гілянсько-Сулацькому походу Яків Андрійович Маркович (1696–1770), який обіймав посаду генерального підскарбія при гетьмані Кирилові Розумовському. Саме Яків Маркович у 1742 р. входив до офіційної української козацько-старшинської делегації на коронації імператриці Єлизавети Петрівни, де йому було доручено виголосити вітальну промову на честь нової цариці.

Про причетність до розбудови «Чорного Виру» імператриці Єлизавети натякає й рукопис румунською мовою під назвою «Мемоію»⁶¹. Болгарські мистецтвознавці

⁵⁷ Αρχείο Προτάτου. Επιστομές μεταβιβαστικών εγγράφων. Αθωνικά Σύμμεκτα 2 / Χ. Γάσπαρης. Αθήνα, 1991. Σ. 68–69.

⁵⁸ Αρχείο Προτάτου... Σ. 68–69.

⁵⁹ Описание путешествия отца Игнатия в Царьград... С. 12–13.

⁶⁰ Там само. С. 12–13.

⁶¹ Memoiu... Арк. 13 зв.

проф. Асен Василів і проф. Атанас Божков, описуючи храм «Чорного Виру», так само відзначали, що, згідно з легендами, побудований він був за протекції імператриці Єлизавети в 1747 р.⁶² Такої ж думки дотримувався і болгарський історик Михайло Ковачев⁶³.

Водночас, болгарський єпископ Неофіт (Ніколов) вважає спірною думку, що скит і соборний храм обителі були збудовані «русами» за підтримки імператриці Єлизавети, стверджуючи, що останньою було подаровано на скит лише 1000 рублів.⁶⁴

Про грошовий вклад імператриці Єлизавети на скит «Чорний Вир» повідомляється й у нещодавно знайденому в архіві Хиландарського монастиря листі афонського ієросхимонаха Антонія (Булатовича) на ім'я імператора Миколи II за 1912 р.: «Для підтримання скиту і для утримання братії в ньому імператрицею Єлизаветою був призначений особливий капітал, проценти від якого до цього часу видаються Св. Синоду на цей саме предмет».⁶⁵

Більш детальної інформації про згаданий грошовий вклад від імені чи за дорученням імператриці Єлизавети відшукати поки що не вдалося. Єдиним натяком на це може слугувати запис в Описі імператорських указів з Санкт-Петербурзького Сенатського архіву за 1740–1762 рр., де під 24 березня 1747 р. згадується «Именной указ об отпуске из штатс-конторы в коллегию иностранных дел 1000 руб. на уплату по некоторому векселю»⁶⁶. Чи має цей чи інший указ імператриці Єлизавети відношення до «Чорного Виру», належить ще з'ясувати. Наразі сума в 1000 рублів, про яку згадує болгарський єпископ Неофіт (Ніколов), збігається з описами указів імператриці. Якщо підтвердиться факт передачі з дозволу імператриці саме на скит в 1747 р. означеної суми, то цілком можливо, що 1747 рік як дата заснування скиту міг бути пов'язаний саме з пам'яттю про цю пожертву, тоді як саме започаткування скиту, імовірно, мало відбутись кількома роками раніше.

Цікавий факт – 9 грудня 1747 р. до Московської синодальної контори Св. Синоду в Москву приїздила з Афона делегація Зографського монастиря у складі ієромонахів Даниїла і Матфея для отримання «жалування», яке вони й отримали відповідно до указу Св. Синоду «о причислении из положенной на штат Святейшего Синода сумне, выданных из оной в Святейшем Синоде во оной Изографский монастыр» у розмірі 546 рублів⁶⁷. Судячи з усього, у казні Св. Синоду, який на той час очолював українець архієпископ Стефан (Калиновський), на Зографський монастир з 1747 р. справді було передбачене штатне жалування, що підтверджує свідчення про виділення з доволу імператриці Єлизавети регулярної субсидії на утримання «Чорного Виру», яка мала видаватися через Зографський монастир.

Про отримання Зографським монастирем згаданої субсидії на «Чорний Вир», окрім о. Антонія Булатовича, згадує у 1913 р. і дослідник Афона А. Павловський, наголошуючи, що «скит запустілий і хоча отримує з Росії субсидію, але його не відновлюють»⁶⁸. Так само про субсидію свідчить і вже згадуваний румуномовний документ «Метогіш», який повідомляє, що Зографський монастир «до цього дня отримує регулярно з Росії щорічну суму в розмірі 3000 рублів, яка була призначена

⁶² Божков А., Василюв А. Художественото наследство на манастира Зограф. София: Наука и изкуство, 1981.

⁶³ Ковачев М. Български ктитори в Света гора. София, 1943. С. 46–50.

⁶⁴ Описание путешествия отца Игнатия в Царьград... С. 9–11, 21.

⁶⁵ Бояджиева Е. Банско и Атон: Мисията на хаджи Вълчо, брата на Паисий Хиландарски, на прага на Българското възраждане. София, 2002. Переписка (копјалник) Благовештенске Келје. Хиландар. 1912. Арк. 10–10 зв.

⁶⁶ Опись высочайшим указам и повелениям, хранящимся в Санктпетербургском Сенатском архиве за XVIII в. СПб., 1878. Т. III: 1740–1762 / Сост. П. Баранов. С. 192.

⁶⁷ Російський державний архів давніх актів (РДАДА). Ф. 1183. Оп. 1. Част. 7. Спр. 548 (грудень 1747 р.)

⁶⁸ Путеводитель по Св. Горе Афонской / сост. А. А. Павловский. Афон, 1913. С. 99.

Скиту в якості субсидії на його будівництво»⁶⁹. А єпископ Неофіт (Ніколов) навіть уточнює, що ці кошти монастир тримає в Херсонському банку, і наполегливо рекомендує зографському ігумену негайно забрати їх звітди і перекласти до французького банку «Креді Ліонне» (фр. *Crédit Lyonnais*)⁷⁰.

Болгарська дослідниця К. Бояджієва, намагаючись заперечити легенду про допомогу скиту з боку російської імператриці, водночас погоджується, що «в той час Зограф був дуже обмежений матеріально, можливо, вони зверталися по допомогу в Росію. Після того, як Зограф віддав їм (малоруським ченцям, – прим. С. Ш.) землю в районі «Черни Вир», логічно, що імператриця Єлизавета надіслала їм одноразову пожертву в 1000 рублів», якої, на думку дослідниці, не вистачило на будівництво обителі⁷¹.

Як бачимо, легенди про грошові вклади з дозволу чи за дорученням імператриці Єлизавети на банківські рахунки афонського «Чорного Виру» мають під собою підстави. Через це вже згаданий Антоній (Булатович) в листі від 1912 р. до імператора Миколи II згадував про значні банківські відсотки, які мали набігти за 165 років від покладеної до банку на скит грошової суми.

Водночас, саме значення і розміри згаданої пожертви, імовірно, були дещо перебільшені з метою надати обителі більшої значимості та статусності перед обличчям керівництва болгарського та грецьких монастирів на Афоні. Судячи з наявних документів, чорновирські ченці намагалися шукати кошти на обитель, де тільки було можна: як на Запорозькій Січі та по всій Україні, так і в Росії, Молдо-Валахії і навіть Болгарії. Якщо такий вклад й існував, то, швидше за все, він був наданий не самою імператрицею, а за існуючою тоді процедурою з її «височайшого дозволу» через державний скарб Гетьманщини або через синодальну казну чи колегію іноземних справ.

Легенди про хаджи Вилчо

Болгарський єпископ Неофіт (Ніколов) на початку ХХ ст. у зв'язку зі спробами відновити «Чорний Вир» як «руський скит» намагався заперечувати роль і участь «русів» у заснуванні та розбудові цієї афонської обителі. Не наводячи жодних документальних доказів, він у листі (між 1902–1908 рр.) до ігумена Зографського монастиря архімандрита Григорія намагався спростувати причетність до будівництва Чорновирської церкви «русів» та імператриці Єлизавети, стверджуючи, що споруджена вона (церква) була на пожертви болгарського заможного паломника на ім'я хаджи Вилчо, який, повертаючись з Єрусалима, вирішив залишитись при Зографському монастирі, де й прийняв постриг у схиму з іменем Пафнутій. За словами Неофіта, поселившись у скиту «Чорний Вир», він передав на будівництво скитського храму (кіракону) 3000 золотих монет, але помер у скиті ще до завершення будівництва церкви⁷².

Цю версію, не розглянувши жодних інших документів і джерел, які стосуються «Чорного Виру», без жодного критичного аналізу та застережень дослівно перекладе болгарська дослідниця Катерина Бояджієва і на основі лише цих оповідань Неофіта намагається реконструювати історію скиту, заперечуючи, слідом за ним, факт причетності українців до заснування і розбудови обителі⁷³. Повторюючи версію Неофіта, Бояджієва з патріотичних міркувань намагається довести, що храм

⁶⁹ Мемоію... Арк. 13 зв.

⁷⁰ АБЗМА. История за Скито Чернь Вирь... С. 30–32.

⁷¹ Бояджієва Е. Банско и Атон... С. 154–155.

⁷² АБЗМА. История за Скито Чернь Вирь... С. 6–9.

⁷³ Бояджієва Е. Банско и Атон... С. 144–152.

«Чорного Виру» був збудований саме на пожертви болгарського паломника і купця хаджи Вилчо, а тому, відповідно, і сам скит має вважатись болгарським.

Постать хаджи Вилчо Баанова (1704–1769) справді цікава і непересічна, особливо в контексті історії Зографського монастиря. Він був заможним купцем і вважався ктитором слов'янських обителей на Афоні – сербського Хиландарського та болгарського Зографського монастирів, на відновлення та розбудову яких пожертвував чималі кошти. Родом він був зі старовинного містечка Банско, що у південно-західній Болгарії. З цього ж міста походив і видатний болгарський просвітитель, духовний письменник і подвижник прп. Паїсій Хиландарський (1722–1798)⁷⁴, якого називали родичем і навіть «братом» хаджи Вилчо⁷⁵.

Окрім оповідання Неофіта (Ніколова) початку ХХ ст., жодних інших документів про причетність Вилчо Баанова до розбудови скиту «Чорний Вир» наразі віднайти не вдалося. Не знайдено жодних згадок про нього і в документах ХVІІІ ст., які стосуються насельників цієї афонської обителі. Водночас, оскільки деякі сучасні дослідники повторюють тезу Неофіта, що саме хаджи Вилчо, а не українські ченці, були будівничими «Чорного Виру», спробуємо розглянути ці аргументи і самі відомості про мецената.

Відомо, що Вилчо Баанов уперше побував на Афоні лише у 1755 р.⁷⁶. Причому, судячи з усього, по прибутті на Святу Гору він на перших порах (1756–1758 рр.) допомагав не болгарському, а саме сербському монастирю Хиландар⁷⁷, де подвизався і ніс послух протоігумена його родич прп. Паїсій Хиландарський. Саме тут у 1756 р. він почав масштабне будівництво: від фундаменту до даху відбудував зруйноване південне крило монастиря (три поверхи і дзвіниця), а на місці напівзруйнованого параклісу св. Стефана розпочав будівництво нового – на честь прп. Іоана Рильського. І лише з 1758 р. хаджи Вилчо на прохання ігумена Акакія починає допомагати й Зографу з метою його відновлення та розбудови⁷⁸. У цей же час, на початку 60-х рр. ХVІІІ ст., до Зографу перейшов з Хиландаря і прп. Паїсій Хиландарський.

Як свідчить меморіальний напис на мармуровій плиті в нартексі Успенського храму Зографського монастиря, в 1758 р. хаджи Вилчо почав там будівництво. На його пожертви було збудовано кілька нових монастирських корпусів, через що східне крило обителі іноді називали «хадживилчова махала». Також лівіше від монастирського кафолікону на його пожертви був побудований у 1768 р. ще один храм на честь Успіння Богородиці та інші монастирські будівлі⁷⁹. За архітектурною формою він схожий на кіріакон «Чорного Виру», а у притворі з лівої сторони і досі збереглося фрескове зображення Вилчо Баанова як ктитора храму. Причому зображений він у світському одязі, а не як чернець.

За словами Неофіта, хаджи Вилчо, передавши у цей же час пожертви на будівництво Чорновирського скитського храму (кіріакону), помер ще до його завершення⁸⁰. Бояджиева припускає, що хаджи Вилчо помер у 1769 р., за три роки до того прийнявши у Зографі чернечий постриг⁸¹. При цьому, бездоказово заперечуючи будівництво скитської церкви українськими ченцями, вона вважає, що її почав будувати хаджи Вилчо на прохання зографського ігумена Акакія не

⁷⁴ Паисий Хиландарски и неговата епоха, София, 1962; Никитин С. А. Папсий Хиландарский и современная ему южнославянская историография, в сборнике: Славянское источниковедение, М., 1965; Конобеев В. Д. Българското национално освободително движение. Идеология, програма, развитие, София, 1972; Христов Хр. Паисий Хиландарски, София, 1972.

⁷⁵ Бояджиева Е. Банско и Атон... С. 86–92.

⁷⁶ Там само. С. 82–83, 92, 96, 109.

⁷⁷ Там само. С. 110–111.

⁷⁸ Там само. С. 123.

⁷⁹ Порфирий Успенский, еп. Второе путешествие по Святой горе Афонской... С. 142.

⁸⁰ АБЗМА. История за Скито Чернь Вирь... С. 6–9.

⁸¹ Бояджиева Е. Банско и Атон... С. 171, 85.

раніше 1766 р.⁸². Але таке припущення не підтверджується жодними документами і продиктоване, швидше за все, бажанням за будь що довести, що храм побудували саме болгари. Водночас, наявні архівні джерела XVIII ст. спростовують такі гіпотези.

З матеріалів допитів чорновирського ченця Іова (Бутенка) за вересень 1756 р. відомо, що соборний храм Чорновирського скиту вже тоді був збудований і освячений на честь Різдва Богородиці: *«пішов він прямо з реченим ієросхимонахом (Григорієм Голубом, – прим. С.Ш.) у скит, названий Мавровир, де жив світським півтора роки в послушництві різному при келії оного ієросхимонаха. Потім же пострижений він Яков у чернечий чин тим же ієросхимонахом Григорієм, яко він того скиту начальником, минулого 1755 року квітня, а якого числа не пригадує, в церкві Різдва Пресвятої Богородиціз нареченням імені Іов»*⁸³.

Цей документ від 1756 р. засвідчує, що чорновирський храм на честь Різдва Богородиці був уже збудований ще до появи на Афоні хаджи Вилчо Баанова. Адже, як уже було сказано, вперше він прибув на Святу Гору в 1755 р., а перейшов до Зографу і почав там допомагати будівництву лише в 1758 р. До того, в 1752 р. Вилчо Баанов через свого сина лише разово передавав пожертву на молитовний спомин до Зографу у розмірі «50 грошів» (копійок)⁸⁴. Таким чином, на 1756 рік Вилчо Баанов ще ніяк не міг бути причетним до будівництва чорновирського храму. Тим паче, не може бути початком будівництва чорновирського храму 1766 рік, на якому наполягала К. Бояджиева⁸⁵.

Іншим наявним джерелом, яке спростовує гіпотези єп. Неофіта (Ніколова) та К. Бояджиевої, є спогади чорновирського ченця Ігнатія (Деншина), який повідомляє, що на момент прийняття ним у «Чорному Вирі» чернечого постригу 1768 р. там вже була *«церква облаштована чудова хорошої архітектури»*⁸⁶.

Більш правдоподібні дати будівництва чорновирського храму називає єп. Порфірій (Успенський), який побував там у 1845–1846 та 1858–1859 рр. За його словами, будівництво там було розпочато в 1747 р. за царювання імператриці Єлизавети Петрівни, а остаточно завершено в 1754 р. при зографському ігумені Акакії⁸⁷. Ці дати цілком збігаються зі свідченнями чорновирського ченця Іова (Бутенка) за вересень 1756 р., який повідомляв, що на той час храм «Чорного Виру» вже був збудований. Оскільки Порфірій працював в архіві Зографського монастиря та спілкувався з зографськими та чорновирськими ченцями майже по свіжих слідах, невдовзі після закінчення російсько-турецької війни, то його свідчення виглядають більш достовірними, аніж більш пізні свідчення єп. Неофіта (Ніколова) початку XX ст.

До цього варто додати, що в усіх відомих документах XVIII ст. в якості «будівничого» скиту «Чорний Вир» фігурує саме о. Григорій (Голуб), а не Вилчо Баанов чи хтось інший.

Таким чином, згадані джерела і свідчення не підтверджують версію єп. Неофіта (Ніколова), який наполягав, що Вилчо Баанов незадовго до смерті розпочав у «Чорному Вирі» будівництво скитського храму, але помер (бл. 1769 р.) ще до його завершення⁸⁸. Імовіріше за все, хаджи Вилчо справді міг бути одним з ктиторів і надавати якусь допомогу у розбудові та облаштуванні «Чорного Виру», але навряд чи ця допомога була настільки значущою, як це намагався показати єп. Неофіт. Огляд храму Різдва Богородиці при «Чорному Вирі» засвідчує, що він справді

⁸² Там само. С. 160.

⁸³ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 151. Спр. 68. Арк. 3–3 зв., 5.

⁸⁴ Бояджиева Е. Банско и Атон... С. 108.

⁸⁵ Там само. С. 160.

⁸⁶ Описание путешествия отца Игнатия в Царьград... С. 12–13.

⁸⁷ Порфирий Успенский, еп. Второе путешествие по Святой горе Афонской... С. 91–93, 257.

⁸⁸ АБЗМА. История за Скито Чернь Вирь... С. 6–9.

має більш пізню прибудову з південно-західної сторони у вигляді двоповерхового притвору з двома приділами на першому поверсі, верандою-терасою і двома підсобними кімнатами на другому поверсі. Цей притвор дещо вибивається з цілісної архітектурної композиції храму, що засвідчує його більш пізнє прибудовування. Тож можемо припустити, що він був добудований близько 1766–69 рр., можливо, навіть на пожертви хаджи Вилчо. Так само, імовірно, на його пожертви був облаштований лівий притвор (з окремим вівтарем та іконостасом) на честь болгарського святого прп. Іоана Рильського, тоді як правий притвор облаштований на честь прп. Антонія та Феодосія і всіх Києво-Печерських Преподобних. Пам'ять про таку участь Вилчо Баанова у добудові храму з плином часу могла трансформуватись в усні перекази болгарських ченців про те, що й сам храм було побудовано саме ним, що й записав на початку ХХ століття єп. Неофіт (Ніколов).

Бояджиева звертає увагу на те, що святогірські ченці Никифор та Ієрофей у виданій в 1824 р. праці «Повествованието за опленяванито на Света гора Атонска» повідомляють, що на цей час поміж скитів на Афоні існував «руски скит Черни Вир, тук живеят пядесет монаси, само руси»⁸⁹. Ця праця була написана ще до початку грецького повстання 1821 р., тож, за свідченнями очевидців-афонітів, виходить, що до цього часу в «Чорному Вирі» проживало близько 50 ченців. Причому ці очевидці акцентують, що ченці там були саме «руси» і сам скит вони називають «руським», а не болгарським. Так само єпископ Порфирій (Успенський), ієросхимонах Сергій (Веснін), хиландарський бібліотекар о. Сава (Бройер), есфігменський ігумен Герасим (Смірнакис)⁹⁰ та інші автори у ХІХ ст. повідомляли, що «Чорний Вир» насаляли саме «малоруси»⁹¹.

Спроби приписати всі заслуги ктиторства як у «Чорному Вирі», так і у Зографському монастирі загалом лише одному Вилчо Баанову виглядають доволі дивно, оскільки у цей період ктиторську допомогу Зографському монастирю здійснювало чимало заможних і відомих людей не лише з Болгарії, але й з України, Молдо-Валахії та Росії. Підтвердженням цьому можуть слугувати численні документи ХVІІІ ст., які збереглися в архівах цих країн, а також і в самому Зографському монастирі.

Зокрема, факт збирання таких пожертв засвідчують вже згадувані Пом'яники Зографської обителі⁹². Також у монастирському Статуті під 1749, 1759, 1766 рр. повідомляється про привезені в Зографську обитель з України та Росії щедрі пожертви у вигляді значних грошових сум, церковного посуду, книг, облачень тощо⁹³.

Як уже згадувалося, саме у рік початку будівництва храму «Чорного Виру» у грудні 1747 р. в Московській синодальній конторі відповідно до указу Св. Синоду під головуванням українця і колишнього префекта Київської духовної академії архієпископа Стефана (Калиновського) з державної казни на Зографський монастир

⁸⁹ Бояджиева Е. Банско и Атон... С. 153.

⁹⁰ Σμυρνιάκης Γ. Τὸ Ἄγιον Ὄρος. Αθήνα, 1903. Σ. 561–562.

⁹¹ Порфирій (Успенський), єп. Восток христианский. Второе путешествие по Св. горе Афонской... С. 93, 257; Сергий (Веснин), иеросхим. Письма к друзьям своим... С. 163–166; Сава Хиландарац, мон. Света Гора, прев. Б. Димитра. Београд, 1898. С. 112–120; Афон. *Энциклопедический Словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*... С. 583; Путеводитель по св. Афонской Горе... Москва, 1895. С. 60; Путеводитель по Св. Горе Афонской... Издание Братства Русских обителей на Афоне, 1913. С. 99.

⁹² Шумило С. В. Нове джерело до біографії І. Мазепи та історії зв'язків української козацької старшини з центром православного чернецтва на Афоні. *Сіверянський літопис: Всеукраїнський науковий журнал*. 2016, листопад-грудень. № 6 (132). С. 73–84; Шумило С.В. Представники козацько-старшинських родин Чернігово-Сіверщини в афонському Зографському пом'янику ХVІІ–ХVІІІ ст. *Сіверянський літопис: Всеукраїнський науковий журнал*. 2019, листопад-грудень. № 6 (150). С. 41–63.

⁹³ Мердзимекис Н. Связи Афонского монастыря Зографа с царской Россией. *Россия – Афон: тысячелетие духовного единства. Материалы междунар. науч.-богосл. конф. Москва, 1–4 окт. 2006. М., 2008. С. 254; Дерманский П. Ф., Пивоваренко Л. А. О связях Киево-Печерской Лавры с Болгарией. *Духовная культура населения Украины с древнейших времен*. Киев, 1991. С. 60.*

почали виплачувати регулярне «жалування» *«из положенной на штат Святейшого Синода сумме, выданных из оной в Святейшем Синоде во оной Изографский монастыр»*⁹⁴.

З архівних матеріалів Київської губернської канцелярії, Київської духовної консисторії та Києво-Печерської лаври ми дізнаємося про збирання значних пожертв зографськими ченцями по території України на потреби своєї обителі. Так, у 1750–1751 рр. Україну з метою збирання пожертв відвідували ігумен та інші представники Зографського монастиря⁹⁵. У 1763 р. зографські посланці отримали у друкарні Києво-Печерської Лаври велику партію різноманітних богослужбових і повчальних книг лаврського друку⁹⁶. В інших документах цього періоду повідомляється про розорення Зографського та інших афонських монастирів турками і татарами (1753 та 1769 рр.), у зв'язку із чим проводився збір пожертв по Україні⁹⁷.

У цей же період в Україні від Зографського монастиря з метою збирання пожертв на потреби обителі перебував ієромонах Ігнатій, який передав на ім'я київського митрополита Арсенія (Могилянського) відповідного листа від 30 травня 1768 р. за підписом ігумена Зографського монастиря архімандрита Акакія⁹⁸. У цьому листі зографський ігумен красномовно дякує київському митрополиту за надані на Зограф щедрі дарунки на *«помощь и искупление обители»* і *«собирании милостыни»*, *«коим обитель наша и мы последнейшие как в содержании своем, так и во искуплении агарянских даней возимели великую помощь»*⁹⁹.

До цього можна додати збережені документи про збирання чорновирськими ченцями пожертв на «Чорний Вир» на Запорозькій Січі та по всій Україні, зокрема і вже згадуваний лист засновника скиту ієросхимонаха Григорія (Голуба) до кошового отамана Війська Запорозького Петра Калнишевського від травня 1768 р., які засвідчують щедрі пожертви, зібрані в Україні як на Зографський монастир, так і безпосередньо на «Чорний Вир».

Як видно, твердження еп. Неофіта (Ніколова) та К. Бояджиєвої, що скит «Чорний Вир», як і увесь Зографський монастир, розбудовано винятково на пожертви заможного болгарського ктитора, не відповідають дійсності, оскільки у цьому процесі у той час активну матеріальну участь брали представники різних народів та країн, зокрема й українська козацька старшина¹⁰⁰.

Таким чином, відповідно до відомих нам документів XVIII ст., є всі підстави вважати, що засновником і «будівничим» скиту «Чорний Вир» на Афоні був саме о. Григорій (Голуб) – нащадок гетьмана Оліфера Голуба (†1628) та представник знатного шляхетського козацько-старшинського роду з Чернігівщини. Цей факт укотре засвідчує існування тісних духовно-культурних зв'язків українського

⁹⁴ РДАДА. Ф. 1183. Оп. 1. Част. 7. Спр. 548 (грудень 1747 р.)

⁹⁵ ЦДІАК України. Ф. 59: Киевская губернская канцелярия. Оп. 1. Спр. 1878; ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 2165. Арк. 155, 190–193, 195–198; ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 3325. Арк. 15, 16, 29–31, 42–44.

⁹⁶ ЦДІАК України. Ф. 128: Киево-Печерская Лавра. Оп. 1. тип. Спр. 70.

⁹⁷ ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 3325. Арк. 15, 16, 29–31, 42–44. Повідомлення про розорення Афонського Георгієвського Зографського монастиря татарами в 1753 р.; ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 2165. Арк. 155, 190–193, 195–198. Доношение архимандрита Афонского Георгієвского Изуграфского монастыря о выдаче паспорта на проезд в Москву. Оригинал. 1752 г.; ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 5961. Арк. 9, 10, 11, 12. Згадка про напад турків на афонські та грецькі монастирі. 1769 р.

⁹⁸ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. 312. Спр. 444. 605 с. Книга входящих и исходящих писем митрополита Киевского Арсенія (Могилянського) 1767–1768 гг. Л. 851. Приписка: № 108.

⁹⁹ Там само.

¹⁰⁰ Шумило С.В. Нове джерело до біографії І. Мазепи... С. 73–84; Шумило С.В. Представники козацько-старшинських родин Чернігово-Сіверщини в афонському Зографському пом'янику... С. 41–63.

чернецтва та козацтва зі світовим центром православного чернецтва на Афоні. Разом з тим, афонський «козацький» скит «Чорний Вир» є важливою складовою історії, духовної культури, традиції і спадщини українського чернецтва у єдиній у світі автономній чернечій республіці. На жаль, існування на Афоні цього скиту по сей день залишається однією з найменш вивчених сторінок в історії як Святої Гори, так і її відносин з церковними та чернечими осередками в Україні. Водночас, цей пам'ятник присутності українців на Афоні має велику духовно-культурну і науково-історичну цінність.

References

- Alf'orov, O. (2012). Rol' kozats'ko-starshyns'koho rodu Holubiv v istoriyi Ukrayiny druhoyi polovyny XVI – kin. XVIII st. [The role of the Cossack-elders kind of Pigeons in the history of Ukraine of the second half of the 16th - the end. 18th]. *Dysertatsiya kand. ist. nauk. / Nauk. kerivn. prof. V. Y. Borysenko. Kyiv, Ukraine.*
- Alf'orov, O. (2001). Het'man Olifer Holub – slavetnyy predstavnyk Rodu [Hetman Olifer Golub – Glorious Representative of the Genus]. *Visnyk Kyuyivs'koho natsional'noho linhvystychnoho universytetu. Seriya: «Istoriya, ekonomika, filosofiya». Vyp. 5. Kyiv, Ukraine.*
- Alf'orov, O. (2003). Do istoriyi pokazachenoyi ukrayins'koyi arystokratiyi (predstavnyka rodu Holubiv XVI–XVIII st.) [To the history of the Ukrainian aristocracy shown (representative of the genus Pigeons of the XVI–XVIII centuries)]. *Het'mans'kyy al'manakh: «Do 85-richchya proholoshennya Ukrayins'koyi Derzhavy ta 130 richchya vid dnya narodzhennya Het'mana Pavla Skoropads'koho». Ch. II. Kyiv, Ukraine.*
- Archeio Prôtátou. (1991). *Epitómés metabyzantinón engráphōn [Athōniká Sýmmeikta 2] / X. Gásparēs. Athína, Greece.*
- Afon [Athos]. (1891). *Éntsyklopedychesky Slovar' F.A. Brok-hauza y Y.A. Efrona. Tom IIa. St. Peterburg, Russian Empire.*
- Boyadzhyyeva, E. (2002). Bansko y Aton: Mysyyata na khadzhy Vilcho, brata na Paysyy Khylendarsky, na praha na B'lharskoto v'zrazhdane [Bansko and Aton: The Mission of Hadji Valcho, Paisii Hilendarski's Brother, on the Threshold of the Bulgarian Revival]. *Sofyya, Bolgariya.*
- Bozhkov, A., Vasylyev, A. (1981). *Khudozhestvenoto nasledstvo na manastyra Zohraf [The artistic heritage of the Zograf Monastery]. Sofyya, Bolgariya: Nauka y yzkustvo.*
- Dermansky, P. F., Pyvovarenko, L. A. (1991). *O svyazyakh Kyevo-Pecherskoy Lavry s Bolharyey [On the Relations of the Kiev-Pechersk Lavra with Bulgaria]. Dukhovnaya kul'tura naselenyya Ukrayny s drevneyshykh vremen. Kyiv, Ukraine.*
- Kahamlyk, S. (2005). *Kyyevo-Pechers'ka Lavra: svit pravoslavnoyi dukhovnosti i kul'tury (XVII–XVIII st.) [Kiev-Pechersk Lavra: the World of Orthodox Spirituality and Culture (XVII–XVIII centuries)]. Kyiv, Ukraine: Natsional'nyy Kyyevo-Pechers'kyy istoryko-kul'turnyy zapovidnyk.*
- Kryvosheya, V. V. (2010). *Kozats'ka starshyna Het'manshchyny [Kozatskaya Chief of the Hetmanate]. Entsyklopediya. Kyiv, Ukraine: Stylos.*
- Kryvosheya, V. V., Kryvosheya, I. I., Kryvosheya, O. V. (2009). *Neuryadova starshyna Het'manshchyny [Non-governmental petty officers of the Hetmanate]. Kyiv, Ukraine: Stylos.*
- Kryvosheya, I. I. (2016). *Neuryadova starshyna Ukrayins'koyi kozats'koyi derzhavy (XVII–XVIII st.): dovidnyk [Non-governmental chief of the Ukrainian Cossack state (XVII–XVIII centuries): a handbook]. T. 2. Kyiv, Ukraine: Vydavets' Pshonkivs'kyy.*
- Kryvosheya, I. I. (2015). *Militarna mandrivka: bunchukove tovarystvo v Sulats'komu pokhodi (1725–1727) v dzerkali shchodennyka heneral'noho pidskarbiya Yakova Markovycha [The Militant Journey: The Bunchup Society in the Sulacian Campaign (1725–1727) in the Mirror of the Diary of Jacob Markowicz's General Subsidy]. Mare*

Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego. Tom VIII. «Migracje. Podróże w dziejach». Monografia oparta o materiały z VII Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego. Wolin 26–28 lipca 2014. Toruń: Wydawnictwo Adama Marszałeka.

Kovachev, M. (1943). Bolharsky kytory v Sveta hora [Bulgarian donors in the Holy Mountain]. Sofyya, Bulgariya.

Konobeev, V. D. (1972). Bolharskoto natsyonalnoosvoboditelno dvyzhenye. Ydeolohyya, prohramma, razvytye [The Bulgarian National Liberation Movement. Ideology, Program, Development]. Sofyya, Bulgariya.

Maevskyy, V. A. (2009). Afon y eho sud'ba [Athos and his fate]. Moscow, Russia.

Markovych, Y. A. (1893). Dnevnyk heneral'noho podskarbyya Yakova Markovycha (1717–1767 hh.) [The Diary of the General Sub-Treasure of Yakov Markovich (1717–1767)]. Part 1. (1717–1725)]. Chast' 1. (1717–1725 hh.). Kyiv, Russian Empire: Typohrafyya H. T. Korchak-Novytskoho.

Merdzymekys, N. (2008). Svyazy Afonskoho monastyrya Zohrafa s tsarskoy Russyey [Relations of the Athos Monastery of Zograf with Tsarist Russia]. Russiya – Afon: tsysacheletye dukhovnoho edynstva. Materyaly mezhdunar. nauch.-bohosl. konf. Moskva, 1–4 okt. 2006. Moscow, Russia.

Modzalevskyy, V. L. (1908). Malorossyysskyy rodoslovnyk [The Little Russian Pedigree]. T. 1. Kyiv, Russian Empire: Typ. H. Frontskevycha.

Nykytyn, S. A. (1965). Papsyy Khylendarskyy y sovremennaya emu yuzhnoslavyanskaya ystoryohrafyya, v sbornyke: Slavyanskoe ystochnykovedenye [Papsiy Hilendarsky and his contemporary South Slavic historiography, in the collection: Slavic Source Studies]. Moscow, Russia.

Opys' vysochayshym ukazam y povelenyyam, khranyashchymysya v Sanktpeterburhskom Senatskom arkhive za XVIII v. [Inventory of the highest decrees and orders stored in the Saint Petersburg Senate Archive for the 18th century]. (1878). T. III: 1740 – 1762. St. Peterburg, Russian Empire.

Opysanye puteshestviya ottsa Yhnatyya v Tsar'hrad, Afonskuyu horu, Svyatuyu Zemlyu y Ehypet. 1766–1776 hh. [Description of Father Ignatius' journey to Constantinople, Mount Athos, Holy Land, and Egypt. 1766–1776]. (1891). Pravoslavnyy palestynskyy sbornyk. T. XII. Vyp. 36 (3). St. Peterburg, Russian Empire.

Pavlikiyanov, K. (2018). Afonskyy Zohrafskyy Skyt «Chernyy Vyr» y eho kazatskoe brat-stvo – teksty arkhivnykh svydetel'stv (1747–1908 h.) [The Athos Zigraphic Skit «Black Swirl» and its Cossack Brotherhood – texts of archival evidence (1747–1908)]. Doklad na mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsyy «Kyev-Pecherskaya Lavra – Afon – Yerusalyim: edynstvo skvoz' veka». Kyev, 20–21 yulya 2018 h. Mashynopys.

Putevodytel' po sv. Afonskoy Hore y ukazatel' ee svyatyn' y prochykh dostopamyatnostey, s 29-yu vydamy monastyrey y skytov, y kartoyu Afona [Guide to St. Mount Athos and a signpost of its shrines and other landmarks, with 29 species of monasteries and monasteries, and a map of Mount Athos]. (1895). Yzd. 7-e Afonskoho Russkoho Panteleymonova monastyrya. Moscow, Russian Empire.

Putevodytel' po Sv. Hore Afonskoy [Guide to the Holy Mount of Athos]. (1913). V pamyat' 300-letyya tsarstvovaniya doma Romanovykh. Sost. A. A. Pavlovskyy. Athos, Greece: Yzdanye Bratstva Russkykh obyeteley na Afone.

Smyrnákēs, G. (1903). Tò Hágion Óros. Athena, Greece.

Shumylo, S. V. (2015). «Dukhovnoye Zaporozh'ye» na Afone. Maloizvestnyy kazachiy skit «Chernyy Vyr» na Svyatoy Gore [«Spiritual Zaporozhye» on Athos. Little-known Cossack skete «Black Whirlpool» on the Holy Mountain]. Kyiv, Ukraine.

Shumylo, S. V. (2016). Afonskiy skit «Chernyy Vyr» i popytki vossozdaniya novogo Rusika v XVIII v. na Svyatoy Gore [Athos skete «Black Whirlpool» and attempts to recreate the new Rusik in the XVIII century. on the Holy Mountain]. Afon i slavyanskiy

mir. Sb. 3. Materialy mezhdunar. nauch. konf., posv. 1000-letiyu prisutstviya russkikh monakhov na Svyatoy Gore. Kiyev, 21–23 maya 2015 g. Athos, Greece: Svyato-Panteleimonov monastyr' na Afone.

Shumylo, S. V. (2017). Kozats'kiy skit «Chorniy Vir» na Afoní u XVIII st. za malovídomimi arkhívnimi dzherelami [Cossack skete «Black Whirlpool» on Athos in the XVIII century. by little known archival sources]. Tserkva – Nauka – Suspíl'stvo: pitannya vzaémolí. Materiali 15-í mízhnarodnoí naukovoí konferentsií (29 travnya – 3 chervnya 2017 r.). Kyiv, Ukraine: Natsional'niy Kiêvo-Pechers'kiy ístoriko-kul'turniy zapovídnik.

Shumylo, S.V. (2016). Nove dzherelo do bíografií Í. Mazepi ta ístorii zv'yazkiv ukraíns'koí kozats'koí starshini z tsentrom pravoslavnoho chemetstva na Afoní [New Source for I. Mazepa's Biography and History of Relations between the Ukrainian Cossack Elder and the Center for Orthodox Monasticism in Athos]. Siveryans'kiy litopis: Vseukraíns'kiy naukoviy zhurnal. listopad-gruden'. № 6 (132). Chernihiv, Ukraine.

Shumylo, S.V. (2019). Predstavniki kozats'ko-starshins'kikh rodin Chernígovu-Sívershchini v afons'komu Zografs'komu pom'yanniku XVII – XVIII st. [Representatives of the Cossack-Elderly Families of the Chernihiv-Sivershchyna in the Athos Zograf Monument of the 17th – 18th centuries]. Siveryans'kiy litopis: Vseukraíns'kiy naukoviy zhurnal. listopad-gruden'. № 6 (150). Chernihiv, Ukraine.

Tokaryev, S. A. (2015). Kozats'ka starshyna Nizhyns'koho polku u druhiy polovyni XVII – XVIII st. [Kozatsky Head of Nizhyn Regiment in the Second Half of XVII – XVIII]. Dysertatsiya kand. ist. nauk. Chernihiv, Ukraine: CHNPU.

Uspenskiy, Porfyryy. (1880). Vostok khrystyanskyy. Vtoroe puteshestvye po Sv. hore Afonskoy v hodakh 1858, 1859 y 1861 y opysanye skytov afonskykh [East Christian. Second trip to the Holy Mount of Athos in 1858, 1859 and 1861 and a description of the Athos monks]. Moscow, Russian Empire.

Vesnin, Sergiy. (1850). Pis'ma k druz'yam svoim o Svyatoy Gore Afonskoy [Letters to your friends about the Holy Mount of Athos]. St. Peterburg, Russian Empire.

ABZMA (Arkhív Bolgars'kogo Zografs'kogo monastirya na Afoní) – ABZMA (Archives of the Bulgarian Zograf Monastery at Athos). Istoriya za Skito Cherni Vir. Prepis ot pismoto na Branitskiya yepiskop Neofit do arkhimandrita Grigoriya, igumen na Sveshchenata Zografska obitel. Rukopis.

ASKhMA (Arkhív Serbs'kogo Khílandars'kogo monastirya na Afoní) – ASChMA (Archive of the Serbian Chilandar Monastery in Athos). List íeroskhimonakha Antoniya (Bulatovicha) do rosíys'kogo ímperatora Mikoli II. Perepiska (kopjalnik) Blagoveshtenske Kelje. Khilandar. 1912.

RDADA (Rosíys'kiy derzhavniy arkhív drevníkh aktív) – RSAАА (Russian State Archive of Ancient Acts) F. 1183. Op.1. Chast. 7. Spr. 548 (gruden' 1747 r.).

IR NBUV (Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I.Vernadskoho) – MI VNLU (Manuscript institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine). F. 312. Spr. 444. 605 s. Kniga vkhodyashchikh i iskhodyashchikh pisem mitropolita Kiyevskogo Arseniya (Mogilyanskogo) 1767 – 1768 gg. L.851. Pripiska: №108.

TsDIAK Ukrainy (Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv) – CSHAK of Ukraine (Central State Historical Archives of Ukraine in the city of Kyiv). F 990. Op.1. Spr. 1110; F. 59: Kiyevskaya gubernskaya kantselyariya. Op. 1. Spr. 1878; F. 59. Op.1. Spr. 2165; F. 59. Op.1. Spr. 3325; F. 59. Op.1. Spr. 3325; F. 59. Op.1. Spr. 2165; F.59. Op.1. Spr. 5961; F. 127. Op. 151. Spr. 68; F. 128. Op 1.obshch. Spr. 156; F. 128: Kiyevo-Pecherskaya Lavra. Op. 1.tip. Spr. 70; F. 229. Op. 1. Spr. 166.

Шумило Сергій Вікторович – головний редактор наукового альманаху «Афонська спадщина», директор Міжнародного інституту афонської спадщини в Україні (вул. Велика Васильківська, 126, м. Київ, 03150, Україна).

Shumylo Serhii V. – Editor-in-Chief of the scientific anthology «The Athonite Heritage», Director of The International Institute of the Athonite Legacy (126 Velyka Vasylkivska Street, Kyiv, 03150, Ukraine).

E-mail: institute@afon.org.ua

GREGORY GOLUB: COMRADE-BUNCHUK NEZHINSKY REGIMENT AND THE FOUNDING OF THE SKETE «BLACK WHIRLPOOL» ON MOUNT ATHOS

Abstract. The aim of the study. The purpose of the article is to study the pedigree and biography of comrade-bunchuk Nezhinsky regiment Gregory Golub and the establishment of the monastic skete «Black Whirlpool» («Mavro Vir») on Mount Athos in the 1740s. To reveal the role of the Ukrainian Cossacks in the donor support of the Athos skete «Black Whirlpool» on the Holy Mountain. **The methodology** of work is based on the principles of historicism, presented in accordance with the anthropological and dialectical approach to historical phenomena. **Scientific novelty.** For the first time, the origin of Grigory Golub from the Ukrainian Cossack-elders family and the establishment of the Black Whirlpool by him on Mount Athos were carefully analyzed. Based on the analysis of archival sources, little-known facts and documents are revealed, in particular about the activities of this Ukrainian monastic monastery on Mount Athos. The issue of genealogical relations between Grigory Golub and Hetman Olifer Golub has been actualized. **Conclusions.** The genealogy of Grigory Golub and its relationship with the Chernihiv region are studied in detail. It was established that Grigory Golub and his family are outstanding representatives of the Ukrainian Cossack foreman of the late XVII–XVIII centuries. Based on archival sources and evidence, the author establishes the approximate date and place of birth of Grigory Golub, the time of his departure from military service and his adoption of monasticism, institution on Mount Athos skete «Black Whirlpool», the approximate time of his death at the age of about 80 years. The author also analyzes various documents, reviews and hypotheses about the foundation and construction of the Black-Vyrsky monastery on Mount Athos and establishes the fact of participation in this of representatives of the Ukrainian Cossacks and, in particular, Grigory Golub. He also refutes the biased allegations that the construction of the Black Whirlpool skete was not carried out by Ukrainian monks and proved the close ties of Ukrainian monasticism and Cossacks with this center of spirituality in the world center of Orthodox monasticism.

Keywords: Grigory Golub, Petro Kalnyshchuk, Nifont Nikolov, Vilcho Baanov, Elizabeth II, Black Whirlpool, Mavro Wir, Zograf, Athos, Holy Mountain, Greece, Ukraine, Cossacks, Scete, Monks.

Дата подання: 2 квітня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 10 квітня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Шумило С. Бунчуковий товариш Ніжинського полку Григорій Голуб та заснування ним скиту «Чорний вир» на Афоні. *Сіверянський літопис*. 2020. № 2. С. 60–80. DOI: 10.5281/zenodo.3859377.

Цитування за стандартом APA

Shumylo, S. (2020). Bunchukovyi tovarysh Nizhynskoho polku Hryhoriy Holub ta zasnuvannia nym skytu «Chornyi vyr» na Afoni [Gregory Golub: comrade-bunchuk Nezhinsky regiment and the founding of the skete «Black Whirlpool» on Mount Athos]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, 60–80. DOI: 10.5281/zenodo.3859377.